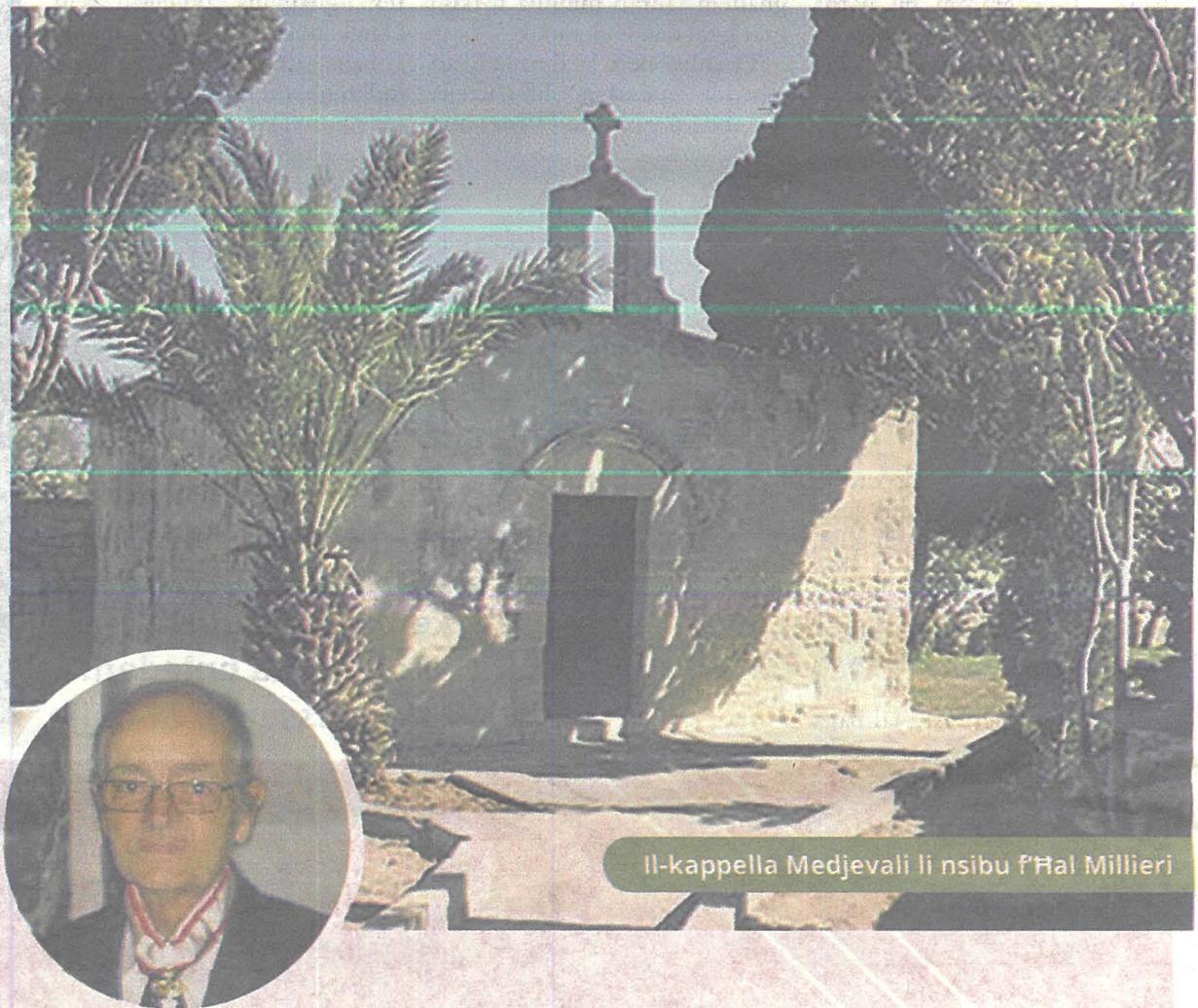

#HAL MILLIERI: RAHAL TASSEW MISTERJUŻ

Bħall-erba' punti kardinali tal-irjieħ fil-kumpass, jinsabu l-erba' rħula, li llum nistgħu ngħidu li huma bliest, li huma l-Imqabba, il-Qrendi, Hal Kirkop u ż-Żurrieq, li ċ-ċentru tagħhom, bħal kumpass ukoll, hu Hal Millieri. Roqgħha fil-kampanja, li darba kienet raħal li ma baqa' xejn minnu ħlief dik il-kappella u fdal ta' oħra biex ifakkruna li darba kienu jabitaw grupp ta' nies li welldu u ffurmaw raħal li llum, li kieku ma kienx għal dik il-kappella, ħadd ma kien ikun jafbih. Fuq dan ir-raħal, li bosta jiddeskriju bħala misterjuż, iddiskutejt mal-Kommendatur Salvator Mousu, li tana aktar tagħrif.

Minn **CHARLES B. SPITERI**

Il-kappella Medjevali li nsibu f'Hal Millieri

Salvator, x'baqa' mir-rahal ta' Hal Millieri?

Li baqa' minnu, jinsab qalb il-kampanja li hi ffurmata minn mewġiet ta' għelieg fl-ikbar pjanura ta' Malta, propriu f'nofs l-Imqabba, il-Qrendi, Hal Kirkop u ż-Żurrieq u li jintla haqq minn trejqa li tibda mill-katakombi tal-Mentna tal-Imqabba jew mit-triq ewlenja fid-dahla taż-Żurrieq. Hi kampanja 'l bogħod mill-ghagħha tal-iblet u mit-sniggi tal-arja tat-traffiku, fejn il-hemda u n-natura, fl-iskar-sezza tagħha, jhennuk u jwiżnuk xi ffit mill-pressjoni li kultant honqot lill-hajja moderna.

Illum, kif bosta ja fu digħi, xejn jew kważi xejn ma jtellfu mill-kwiet u l-izolament tal-post u din is-serenità tagħi x'wieħed jaħseb li hawn dejjem irrenjet il-paci u fit hemm x'wieħed iż-żorrha dwar din in-naha. Iżda dan mhux l-każ ta' dan il-post fil-passat.

Nafu li kien rahal abitat mhux hażin u kelli xi żmien li fih kienet tingħatalu certa importanza. Bħall-origini ta' tant iż-ħula oħra, il-bidu hu mitlu fil-misteru ta' graxxiet tal-imghoddi mbiegħed. U dan il-bogħod u dawn il-misteri huma bħal art fertili li tnibbet stej-

er u leggendi marbutin mal-post. U l-iktar magħrufa tħawnhekk hi marbuta mal-post daqs kemm, jekk mhux iktar, mal-istess isem tal-post, Hal Millieri jew kif kien magħruf għal sekli shah u b'mod ufficjal: Casal Millieri.

Kif gie dan l-isem u għaliex?

Hawn tidhol il-leggenda. Jingħad li bosta sekli ilu, fl-aqwa taż-żmien nofsani, re mill-parti t'-isfel tal-Italja, imdejjaq minn qatta' kbira mhux hażin ta' nies li fil-fehma tiegħi kienu kriminali, qataghha li jkeċċihom u jeżilhom minn pajjiżhom. B'hekk, ir-re haseb li sa fl-ahhar heles minn ruxx mata nies li kienu ta' xkiel għali. U l-għira li tefgħethom fiha kienet propriu Malta tagħna.

Issa immaġinaw dawn il-povri mkeċċija f'art imwiegħra u miftuha għal kull avversità bil-perikli kontinwi jidher jidher, x'setgħu jagħmlu. U, bħalma ġara f'każi oħra fl-istorja, qatgħuha li jagħmlu l-almu tagħhom u jibqgħu kemm jistgħu magħqudin biex jappoġġiaw li xuxlin f'kull bżonn. Iżda l-ewwel haġa kienet li jsibu post fejn

setgħu jgħammru flimkien, u terraq 'l-hemm u terraq 'l-hawn, iddeċidew li jaġħi lu post li seta', bl-ġħaraq ta' xbinhom, iħadd muu biex jieħdu l-prodotti minnu hal-li jkunu jistgħu jidher u jidher kif kien magħruf għal sekli shah u b'mod ufficjal: Casal Millieri.

Allura fl-istess post holqu komunità agrikola?

Hekk hu. Bdew jiż-żviluppawha u b'hekk holqu raħal. Issa, peress li kienet mal-1,000 ruh b'kollo u ma jaħux kif se jsemmu, x'kien hemm aktar logħu milli bdew isibuh, huma u n-nies tal-ġżira ta' Malta, bħala ir-Rahal tal-Elf'. Peress li kienet Taljani, bil-lingwa tagħhom, appantu bdew isejħulu bħala il-Casale dei Mille Rei, li maż-żmien tqassar f'Ca' Mille Rei, jidheri r-rahal tal-1,000 ħati u li malajr din C'Mille Rei issimplifikat ruħha f'Ca' Millieri, xebh

perfett mal-kunjom Camilleri, u li mbagħad b'nofs Malti u nofs Taljan saret Hal (flok Ca') Millieri u li baqa' b'dan l-isem sal-lum.

Dan hu dak li tirrakkonta l-leggenda: iż-żda eżattament x'għara, u x'seta' ta' l-lok għal din l-istorja li tidher fit-stramba u forsi impossibbli?

Il-fatti juruna li wara kollox, mhix leggenda la wi sq stramba u lanqas tant impossibbli.

Celano kienet u għadha belt fil-parti t'-isfel tal-Italja li l-abitanti tagħha fis-seklu 13 kienet fil-biċċa l-kbira tagħhom, ostili għar-Re Federiku II u mhux talli kienet kontribu, talli spiss kienet ji-rvella. Federiku, imxebla' minn

dawn l-irvelli, iddeċċieda li jat-takka belthom, iħarbatha u jeżilja lill-abitanti kollha u jxerridhom mal-erbat irjieħ biex qatt aktar ma jerġgħu jqumu kontribu.

Tant kien sistematiku dan il-kastig tiegħi, li grupp minnhom sa eż-żiġi fuq il-ġżira tagħna. Xi storiċi jsostnu li dawn iċ-Ċelani kienet ħarbu mill-qilla vendikattiva tiegħi u salvaw għildhom billi gew joqogħdu hawn Malta. Hawn jidhol Hal Ghargħur, li xi storiċi, speċjalment ta' dik in-naha, iħaqquha li marru jabitaw hemmhekk, iż-żda fil-każ tagħna, skont il-leggenda, dawn, jew uħud minnhom, marru f'Hal Millieri.

Hu x'inhu l-fatt, jibqä' li tasseq xi eż-żiġi gew hawn Malta wara t-tekkċċija tagħhom fis-sena 1223

“ Is-sejbien ta' dawn l-irziezet Rumani jagħtuna x'nifħmu li kien post ta' attivitā ta' importanza li baqgħet tiżviluppa sal-qedda kbira li ssuċċediet bil-miġja tal-Għarab fis-sena 870

Il-Kappella ta' San Ĝwann qrib
dik tal-Lunzjata. Kien hemm oħra
ta' San Mikiel li ġgarrfet

Ma rridux ninsew insemmu wkoll li barra mil-Lunzjata kien hemm il-kappella l-oħra tal-Viżitazzjoni u ftit 'il bogħod, terġa' kappella oħra ta' San Ģwann I-Evangelista, li hi wkoll kellha ħdejha ta' San Mikiel. Erba' kappelli tista' tgħid fl-istess sit, li huma prova oħra tal-importanza antika ta' dan ir-raħal misterjuż, passat li ma setax jonqos li ma jidħolx fil-leggendi jew ahjar il-leggendi jidħlu fi.

u li aktarx kieni f'mumru konsiderevoli. Dawn in-nies riedu jaraw x'jaghmlu ghall-ghajxien tagħhom u bilfors li hafna minnħom integħi jiddu iħadd mu l-art ghall-biedja.

Din taç-Čelani, jew kif isibuhom xi whud, Čelanesi, hi storja fondata fuq verità storka u interessanti, li xi storici bhal Brian Blouet tant haqqaqha u sostna li kienu propriu dawn in-nies li l-aktar influwenzaw it-tkeċċia tal-Għarab minn pajjiżna. Insomma, jidher biċ-ċar li dan irrahal tal-1,000 tagħna, twieled u żviluppa ruhu sew wara s-seklu 13, tant li beda jiżzied fil-popolazzjoni. Dokumenti tas-sekli ta' wara sahansitra jwassluu li issa dan Hal Millieri, flimkien ma' Hal Armanin sa kelu d-dritt li jibghat rapprezentant tiegħu fil-Kunsill ta' Notabile (l-Imdina), li kien iżżeżeekha comestħabu lis-

**Liema hi l-eqdem data li
nsibu li fiha jissemma
Hal Millieri?**

Hi dik tal-famuża lista tad-Dejma, tas-sena 1419. Madankollu, m'hemnx dubju li l-post hu bil-wisq eqdem, anzi l-arkeologija trivelat li fi Žmien ir-Rumani. P-1000 u P-1003. Sar 1003 bisigħet listess u mbagħad gara fatti daqsxejn stramb li l-popolazzjoni bdiet tonqos b'mod drammatiku sakemm fis-sena 1711 niltaqgħu mal-ahħar twelid.

Għaliex għara dan kollu u naqsu n-nies minn Hal Millieri?

Ftit snin wara l-1711 ir-naħal gie abbandunat ghalkollox. U bir-raġun kulhadd jastaqsi “x’seta’ gara?” Sal-lum għadu hadd ma ta spjegazzjoni u forsi r-raġuni ta’ dan l-abbandun tibqa’ mist-ru għal dejjem! L-istramba hi li fid-diversi drabi li l-pesta attak-kat lil pajiżzna, jew ahjar dawk in-naħat, insibu li Hal Millieri, probabbilment minhabba fin-natura salubri tiegħu, qatt ma ntlaqat mill-pesta.

Hemm xi misteri ohra
marbuta ma' dan ir-rahal?

Hemm dak marbut mal-Kappella tal-Lunzjata: kappella li tehodna lura għas-seklu 15, iżda ferm aktar qabel jekk inkunu rridu minnorrug ghall-kappella originali. Hekki pereżempju, la qed nitkellmu fuq misteri, ta' min isemmi hawn il-kaz kommoventi tax-xbejba li ndifnet preciżi taht l-arta.

Meta saru l-iskav̥i nstab skel-
etru ta' tfajla u dak ta' tarbija
magħha li wara studji bir-reqqa
trizulta li kien ta' xbejba ta' 16-

Dokument ferm importanti li jixhed li Hal Millier i kien attiv u ta' certa importanza fi żmien ir-Rumani

il sena u t-tarbija ta' xi sentejn u nofs. Instab ukoll li t-tarbija kienet tagħha, jiġifieri omm u bintha u li ndifnu flimkien fl-istess jum. Sinjali ta' vjolenza jew ta' xi marda specifika ma kienx hemm u fuq kollo, għaliex indifnet fl-iktar post prominenti tal-kappella? X'kien il-kaz? Min kienet? Mis-teru li ndifen magħha u li aktarx jibqa' midfun għal dejjem!

wkoll li barra mil-Lunzjata kien hemm il-kappella l-ohra tal-Vizzazzjoni u fiti 'il bogħod, terga' kappella ohra ta' San Ģwann l-Evangelista, li hi wkoll kellha hdejha ta' San Mikael. Erba' kappelli tista' tgħid fl-istess sit, li huma prova ohra tal-importanza antika ta' dan ir-rahal misterjuż, passat li ma setax jonqos li ma jidholx fil-leggendi jew ahjar

Hi haġa tal-iskantament li mill-iskavi li kienu saru fis-sena 1974 minn madwar 1,800 biċċa fdal, 'il fuq minn 1,700 huma ta' origini Rumana; skavar li jaġhti-na x-nifhmu kemm Hal Millieri kelleu hidma u aktarx produktivitata' ġerti volum. Mhux biss il-pedamenti huma ta' fdalijiet Rumani, talli anki fit-toroq li mhumiex tant mimsusin u li jehduuk ghall-kappella, wieħed għadu jista' jara fil-hitan tas-sejjieh, blokок tal-gebel Ruman. Anki l-iskoperta tal-istess sena tal-iskavar, tal-af-freski, li kienu mgħottijin b'aktar minn seba' passati ta' tibjed, tef-ghet dawl ġdid u ta' importanza wahdanija mhux biss ghall-kappella nnifha, iżda għall-istorja tal-arti Medievali ta' parix.

Ma i ridux ninsew insemmu